

Dláždění nových cest filosofie biologie

První mezinárodní workshop věnovaný Adolfu Portmannovi

Široké veřejnosti nepříliš známý švýcarský zoolog, evoluční teoretik a filosof Adolf Portmann (1897–1982) se od poloviny 20. století postupně pokouší vyznačit nové cesty biologie.¹ V čem se

tyto nové cesty liší od těch v post-darwinovském prostředí dobře známých a zjetých? Jsou Portmannovy nové cesty biologie zcela mimoběžné s těmi Darwinovými, respektive (neo-)darwinistickými? Vedou nás na stejná místa? Nebo alespoň na stejná rozcestí? Začalo současné evoluční myšlení Portmannovy cesty již objevovat? Nebo se snad na Portmannovy cesty již oklikou přišlo, mnohdy bez vědomé návaznosti na jeho dílo? Nejenom těmito otázkami se zabýval vůbec první mezinárodní

---

1 Explicitně tento záměr artikuloval v monografii „*Neue Wege der Biologie*“, publikované poprvé v roce 1960. Český vyšlo toto dílo poprvé samizdatově v roce 1979 pod názvem „O nové horizonty v biologii“ a potom v roce 1997 jako „Nové cesty biologie“. In: Fiala, J. – Neubauer, Z. – Pinc, Z. (eds.), Ke stému výročí narození Adolfa Portmanna: 1897–1982. *Scientia & Philosophia*. Sv. 7. Praha, Hrnčířství a nakladatelství Michal Jůza 1997. Fiala, J. – Neubauer, Z. – Pinc, Z. (eds.), Ke stému výročí narození Adolfa Portmanna: 1897–

1982. *Scientia & Philosophia*. Sv. 8. Praha, Hrnčířství a nakladatelství Michal Jůza 1997.

workshop věnovaný Adolfu Portmannovi: „Adolf Portmann – A Pioneer of the Eidetic and Semiotic Approach in the Life Sciences“. Dvoudenní workshop se uskutečnil během slunečných dnů 6. a 7. června 2019 na půdě Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové a byl současně první společnou událostí stejnojmenného grantového projektu financovaného Grantovou agenturou České republiky.² Cílem workshopu, který svou formou připomínal spíše mezinárodní konferenci, tak bylo nejen představení myšlenkového odkazu Adolfa Portmanna akademické veřejnosti, ale především promyšlení dílčích teoretických i praktických problémů spojených s realizací jmenovaného grantového projektu.

V úvodní části workshopu byl představen kontext, ze kterého Portmannovo myšlení čerpal a který on sám dále rozvíjel, a to především dílo zakladatele biosémiotické školy v Estonsku Jakoba von Uexküllla, širší kontext tzv. goetheánské biologie, zároveň ovšem výrazný vliv díla Charlese Darwina. Rovněž bylo poukázáno na (znovu)objevení Portmannova myšlenkového odkazu nejen u nás, ale také v Itálii, Švýcarsku, Estonsku nebo USA, jehož názorným dokladem je právě mezinárodní zastoupení řečníků hradeckého workshopu.

Po úvodním slovu Filip Jaroš plynule navázal svým příspěvkem „On Paths to Phenomenological Biology“, v němž představil srovnání Portmannova kon-

ceptu *Innerlichkeit* (do češtiny tradičně překládaného jako *niternost*) s fenomenologickou analýzou tělesnosti a interanimality, jak ji známe především z díla Merleau-Pontyho. Portmann se vyhýbá důrazu na darwinismem postulovaný boj o život a rozvíjí vlastní ontologický koncept zaměřený zejména na zkušenostní rozměr živých bytostí a jejich vzájemné interakce, který vykazuje podobnosti s Merleau-Pontyho fenomenologicky založenou ontologií. Všimá si především toho, že vztah vyšších zvířat k jimi obývanému světu je v rámci daného druhu strukturován mutualisticky, tj. sociálně. Portmanna tento vhléd vede k přenesení těžiště zájmu z fyziologických procesů organismů k jejich formě a vzhledu, jejichž prostřednictvím vstupují do interakcí s ostatními živými bytostmi. Jaroš tento Portmannův přístup zasazuje do goetheánského proudu uvažování o živých jsoucnech. Markus Wild naopak ve svém příspěvku provedl srovnání vlivů, jež na Portmannovo myšlení měla filosofie Kantova a Goetheho, a přiklonil se k názoru, že vliv Kantův se hrál v utváření Portmannova teoretického myšlení významnější roli. Avšak to, co platí pro rovinu filosofickou, neplatí stejnou měrou pro rovinu metodologickou, v níž naopak Portmann na Goetheho modelech staví.

Carlo Brentari představil důkladnou analýzu toho, jak Portmann v návaznosti na Jakoba von Uexküllla přistupuje k problému vnitřního života zvířat (*Innenwelt*). Zejména ocenil jeho striktní odmítnutí *psychologie zvířat*, protože je přesvědčen, že jediný přístup, který můžeme mít k nitru mimolidských živo-

2 Adolf Portmann: průkopník eidetického a sémiotického přístupu ve filozofii věd o živém. GA ČR 19-11571S.

čichů, musí nutně vycházet z analýzy *koherence struktury a chování*, v níž se základní rysy vnitřně utvářeného uchopení prostředí (tj. *Umweltu*) nutně vyjeví jistým jednáním. Na druhé straně však Uexküllovi vyčítal vitalismus a sám obrátil pozornost ke komplikovanější relaci vnitřních niterných stavů živočicha a jejich expresivity navenek. Jako osvěžení pak působil příspěvek, v němž Riin Magnusová předvedla aplikovatelnost Portmannových a Uexkülových teoreticko-filosofických konceptů v ekologické teorii a praxi. Řeč byla konkrétně o problému ekologické neshody (*ecological mismatch*), což je fenomén úzce spjatý s tématem antropocénu a klimatických změn. Hypotéza ekologického mismatche poukazuje na to, že v dynamicky se vyvíjejících životních prostředích může docházet k narušení a/nebo posunutí přirozených životních cyklů, kterým se někteří živočišové nestačí přizpůsobit.

Stanislav Komárek a Ivana R. Vajdová obohatili workshop o příspěvky historické rázu. Komárkova přednáška mapovala recepci Portmannova díla v Čechách, respektive v Praze, a v úplném závěru představila prostřednictvím krátkých medailonků současné české teoretičky a teoretiky biologie věnující se portmannismu. Vajdová seznámila publikum s činností spolku „Eranos“ skrze narativ o vztahu Portmanna a Junga, kteří byli prominentními osobnostmi spolku – Portmann spolku předsedal v letech 1962–1977 – a své teorie budovali v dialektickém vztahu. Jádrem diskusí a sporů mezi Portmannem a Jungem byl vztah mezi biologií a psy-

chologií, kdy Portmann usiloval o syntézu mezi Jungovým pojetím archetypu a modernějšími, evolučními teoriemi instinktu, které zrcadlily především teorie Lorenze a Tinbergena.

V rámci filosofie biologie se zřejmě nejznámějšímu, zároveň ale nejkontroverznějšímu, Portmannovu konceptu neadresných vlastních jevů – nebo chceli estetickému rozměru morfologických struktur organismů a přírodních jevů – věnovaly příspěvky Karla Stibrala a Jiřího Kloudy. Stibral vyšel z často se opakujícího předsudku, že Portmannovo dílo vytváří protiklad k dílu Darwinovu a/nebo dílům (neo-)darwinistů. Darwinovo dílo tak bylo vyloženo subtilněji jako mnohvrstevnaté a samo o sobě rozporující (neo-)darwinistické axiomy mnohdy radikálněji než dílo Portmannovo. Klouda se zase opřel o Portmannova empirická zjištění a podrobil konceptuální analýze binární opozita adresného a neadresného jevu – s důrazem na určité pojmové nejasnosti Portmannova pojetí komunikace. Portmann totiž trvá na tom, že komunikace je manifestací niternosti organismů. Klouda tak pečlivě demontoval jednak pojem *niternosti* jakožto idiosynkratický způsob bytí každého individuálního organismu, včetně způsobu vztahování se k vnějšímu světu, jednak pojem *adresné sémantické struktury* vzniknuvší přirozeným výběrem: tj. vzniknuvší z původně neadresných struktur manifestující právě a pouze onu niternost. Sémantické orgány, kterými organismus komunikuje, by potom nebyly projevem niternosti, ale až výsledkem souhry několika evo-

lučních procesů najednou. Kloudovým záměrem tak bylo nestavět adresnost a neadresnost do binárního vztahu, ale postulovat neadresnost jako výchozí podmínku možnosti vzniku adresnosti, a tedy i komunikace.

Dalším jednotícím tematickým průnikem workshopu byly Portmannovy evolučně-antropologické úvahy, tj. úvahy týkající se antropogeneze a problému antropologické diference. Karen Rosenbergová a Andres Kurismaa v tomto duchu hovořili o dobře známém fenoménu altriciality. Oba si při tom všimli toho, že Portmann považoval člověka za *sekundárně altriciálního*, čímž poukazoval na to, že moderní lidé a jejich novorozenci jsou se svými vývojovými stadii obtížně zařaditelní do klasických etologických kategorií: altriciální/prekociální. Portmannovi jde především o to, že lidský novorozenec je přiveden na svět ve značně nevyvinutém stavu – velikost jeho mozku představuje pouze 28% budoucí velikosti. V kontrastu s ostatními savci, včetně některých primátů, tak lidský mozek rapidně dorůstá ještě rok po porodu. Tento proces vytváří rozličné kognitivně-emocionální a metabolické potřeby, které jsou uspokojovány neobvykle dlouhou a nutnou asistencí matky, tj. samice, a navíc rovněž tzv. alloparentální péčí, kdy se ostatní členové skupiny podílí na této asistenci nejen nepřímo skrze podporu matky, nýbrž také přímo skrze pomoc novorozenci samému. Lidská reprodukce je tak bytostně společenskou událostí.

Rosenbergová a Kurismaa se ve svých přednáškách zaměřili na to, jak fe-

nomény vážící se k sekundární altricialitě chápe současná biologická antropologie a její moderní směr přezdívaný *evo-devo-anthro*. Shodně se domnívají, že považovat člověka za sekundárně altriciálního upozaduje specifickou povahu lidských vývojových stadií. Lidský způsob ontogeneze se tak jeví spíše jako manifestace určité souhry několika adaptivních procesů charakteristických pro exkluzivně lidský způsob evoluce a existence. Klíčovými ontogenetickými schémata jsou mimořádně rozvinuté schopnosti nápodoby a učení, které vykazují děti již v prelingválním období. Takové schopnosti jsou nutnou podmínkou života založeného na vytváření a předávání behaviorálních schémat a norem, které jsou zase nutnou podmínkou kulturně-historického způsobu života.

Dvoudenní hradecký workshop ukázal především to, že portmannovská biologie a filosofie, byť mnohdy tvořící alternativní přístupy, dobře drží krok s hlavními proudy současné (filosofie) biologie, které navíc může originálně doplňovat. Portmannismus tak není biologii mezer odkazující se na mystické nebo nadpřirozené, tedy vědecky neuchopitelné a nepochopitelné, ale originální metodou výkladu povahy a vztahů živých organismů. Portmannismus není evolučním paradigmatickým směrem, tím méně odmítnutím díla samotného Darwina. Portmannismus je pouze odmítnutím tvrdého naturalismu, který vznáší nárok na vytvoření teorie všeho, často skrze vměštnání přírodní rozmanitosti do trojčlenky

mutace–selekce–adaptace, aniž by přitom rozlišoval rozdílnost biologické complexity, která odděluje lidi od pavíánů nebo slony od damanů. Úplným závěrem můžeme zájemcům o tuto pro-

blematiku doporučit zhlédnutí záznamů jednotlivých přednášek, které jsou zveřejněny na youtube kanálu „Adolf Portmann“.³

Michal Hubálek a Matěj Pudil

---

3 Dostupné na: https://www.youtube.com/watch?v=hxP9GVnTP_4&list=PLWbca9LYm2DMECCEU66nqCtMB7H-o0l1-; [cit. 11. 7. 2019].